

ВІДГУК

офіційного опонента **Канішевської Любові Вікторівни**, доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента НАПН України, заступника директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України на дисертаційне дослідження **Єрмак Тетяни Миколаївни «Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти»**, представленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 – Освіта/Педагогіка

Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок з науковими програмами, планами, темами

Бачення ефективного лідерства майбутнього формують численні виклики сьогодення, серед яких глобалізація, розвиток технологій, загострення соціальних проблем, а також потреба у сталому розвитку та інноваціях. Відтак ефективне лідерство у різних сферах суспільної діяльності вимагає від лідера вміння вести та надихати команду в умовах постійних змін, здатності до співпраці на демократичних засадах, стратегічного мислення та відкритості до новацій, конструктивного розв'язання проблем та ухвалення раціональних рішень, адаптивності та стресостійкості.

Актуальність теми дисертаційного дослідження Єрмак Тетяни Миколаївни зумовлена низкою суперечностей між: накопиченим значущим практичним досвідом із формування лідерських навичок в учнів та ступенем його теоретичного обґрунтування й концептуалізації, що гальмує побудову довгострокових розвивальних програм в умовах закладів загальної середньої освіти; вимогами суспільства до рівня вияву лідерської позиції, поведінки й навичок учнів та рівнем їх сформованості в здобувачів освіти; ступенем актуальних потреб педагогічних працівників, громадськості у засобах навчально - методичного супроводу формування лідерських навичок учнів та фактичним рівнем їх досліджуваності.

Отже, тема дослідження «Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти», обрана Єрмак Тетяною Миколаївною, є актуальною, важливою та своєчасною.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану наукових досліджень відділу економіки та управління ЗСО Інституту педагогіки НАПН України за темами: «Організаційно-педагогічні та економічні засади функціонування опорних закладів освіти як центрів управління в умовах децентралізації» (номер державної реєстрації 0118U003365) – 2018–2020 рр.; «Державногромадське управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії» (номер державної реєстрації 0121U100346) – 2021–2023 рр. Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 11 від 15 жовтня 2019 р.).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації

Оцінюючи дисертаційну роботу за параметром новизни, відмічаємо її цілковиту очевидність і незаперечність, бо вона полягає передусім у здійсненні цілісного дослідження формування лідерських навичок учнів закладів загальної середньої освіти в різних вимірах: як складника лідерських якостей; інтегральної динамічної особистісної властивості; у запропонованих класифікаційних характеристиках, зокрема у: контексті чотирьох класифікаційних груп (особистісні, когнітивні, соціальні та громадянські навички), чотирьох критеріїв (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, оцінювально-рефлексивний), чотирьох рівнів (низький, середній, достатній, високий) до кожного з яких дібрано по п'ять показників), 4 рівневих характеристик за визначеними критеріями. До того ж *уперше* визначено та обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти (розвиток мотивації до формування лідерських навичок; створення освітнього середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок; створення навчально-методичного супроводу

формування лідерських навичок; розвиток партнерства ЗЗСО зі стейкхолдерами).

До найбільш суттєвих наукових результатів Т. М. Єрмак відносимо розроблену та обґрунтовану структурно-функціональну модель формування в учнів лідерських навичок, яка може слугувати засобом вивчення та вдосконалення існуючої практики формування лідерських навичок в учнів середньої та старшої школи.

Запропоновано авторську дефініцію «лідерські навички учнів закладів загальної середньої освіти»; *уточнено* сутність понять «лідерство», «лідерство серед учнів закладів загальної середньої освіти»; *подальшого розвитку набули:* ідеї формування лідерських навичок, теоретичні основи моделювання структури лідерських навичок, створення концепції освітнього середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок, засоби мотивації учнів до формування лідерських навичок; процедури експериментального оцінювання, побудови матриці результатів ранжування і матриці рангів, їх обчислення і перевірки за математичними формулами; адаптація методів дослідження з інших галузей знання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації

Сформульовані Т. М. Єрмак наукові положення, висновки і пропозиції дисертаційного дослідження є аргументованими та змістовними.

Достовірність і аргументованість одержаних результатів дослідження підтверджується теоретико-методологічною обґрунтованістю вихідних положень дисертаційного дослідження, застосуванням наукових методів, апробацією та впровадженням результатів.

Аналіз основних положень змісту дисертації свідчить про досягнення здобувачкою мети і розв'язання висунутих завдань.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, підтверджується широтою й різноманітністю

опрацьованої джерельної бази (294 найменувань, із них – 106 іноземними мовами), коректним використанням здобувачкою сучасних методів дослідження: теоретичні (вивчення та аналіз наукової літератури, аналіз, синтез, моделювання, порівняння та узагальнення; систематизація та узагальнення); емпіричні (психолого-педагогічне спостереження, опитування, анкетування, тестування, контент-аналіз, експертне оцінювання, педагогічний експеримент); статистичні (критерій Пірсона, t-критерій Стьдента).

Грунтовні висновки до розділів та загальні висновки повністю підтверджують обґрунтованість наукових положень, сформульованих у дисертації.

Апробація результатів дослідження є достатньою, що підтверджено участю дисертантки у науково-практичних конференціях різного рівня.

Зміст анотацій, поданих українською та англійською мовами, висвітлює основні положення змісту дисертації.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Дисертація складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

Загальний обсяг дисертації – 325 сторінок, з них 200 с. – основного тексту. Робота містить 38 таблиць, 25 рисунків.

Основний зміст дисертації свідчить про завершеність та логічність викладу фактичного матеріалу. Кожний із розділів дисертації вирізняється певним внеском у розкриття теми формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти.

Заслуговує на схвалення чіткість і вмотивованість наукового апарату дослідження.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, представлено його методологічний апарат; схарактеризовано методи дослідження; наукову новизну здобутих результатів; практичне значення одержаних результатів;

надано інформацію щодо особистого внеску здобувача, впровадження та апробації результатів дослідження.

У першому розділі – *«Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти як педагогічна проблема»* – схарактеризовано базові поняття дослідження; здійснено аналіз проблеми формування лідерських якостей і навичок в учнів закладів загальної середньої освіти в педагогічній теорії і практиці; висвітлено стан формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти.

На підтримку заслуговує, на наше переконання, авторська дефініція «лідерські навички учнів закладів загальної середньої освіти», адже йдеться про сукупність стійких характеристик особистості, які забезпечують ефективність діяльності та допомагають посідати позицію лідера в групі, та виявляються в організаторських здібностях, умінні суттєво впливати на поведінку й настрій людей, бути прикладом для наслідування. Лідерські навички в учнів закладів загальної середньої освіти представлено як систему чотирьох груп – особистісні, когнітивні, соціальні та громадянські навички, що висвітлюють сфери лідерської діяльності.

У другому розділі – *«Структурно-функціональна модель формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти»* – здійснено опис структурно-функціональної моделі формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО; запропоновано структуру, критерії, показники та рівні сформованості лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти; схарактеризовано організаційно-педагогічні умови формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти. На основі розробленої структурно-функціональної моделі апробовано методику формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО.

Заслуговує на увагу теоретично обґрунтована структурно-функціональна модель формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО, яка складається із цільового блоку (мета і завдання); організаційно-змістового блоку (методологічні підходи, принципи, організаційні форми, методи і засоби;

організаційно-педагогічні умови та етапи – мотиваційно-підготовчий, розвивальний, формувальний, контрольнo-корекційний); оцінювально-результативного блок, що визначає характеристики лідерських навичок: структурні компоненти (лідерська позиція, лідерські знання, лідерська поведінка, лідерський вплив), критерії (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, оцінювально-рефлексійний) та відповідні показники й рівні їх сформованості (високий, середній, достатній, низький).

У третьому розділі – *«Експериментальна перевірка ефективності структурно-функціональної моделі формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти»* – висвітлено етапи і завдання педагогічного експерименту; наведено результати констатувального етапу експерименту; висвітлено аналіз підсумкових результатів педагогічного експерименту.

Окремим позитивом зазначимо, що статистичні результати підрозділу 3.3. «Аналіз підсумкових результатів педагогічного експерименту» візуалізовано за допомогою діаграм і рисунків, що не лише демонструє компетентне статистичне узагальнення отриманих кількісних показників, але й сприяє переконливості сприйняття результатів експериментального дослідження.

Сформульовані висновки віддзеркалюють основний зміст дисертації.

Додатки до дисертації переконливо ілюструють зміст проведення педагогічного експерименту щодо вирішення поставлених завдань дослідження на різних етапах експериментальної роботи.

Отже, дисертаційна робота Єрмак Т. М. є завершеним самостійним дослідженням, котре не містить елементів плагіату та запозичень. Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають посилання на відповідне джерело інформації.

Значення для науки і практики одержаних автором результатів

Здобувачкою розроблено та впроваджено в заклади загальної середньої освіти комплексну методику формування лідерських навичок в учнів, що охоплює: засоби інтерактивної взаємодії, методи і технології

формування лідерських навичок (інформаційно-комп'ютерні та інтернет-технології, кейси, проекти, тестові методики, портфоліо, ділові, рольові, ситуаційні й імітаційні ігри, брейнстормінг, інтерактивні методики); форми роботи з оволодіння учнями лідерськими навичками (учнівське самоврядування (Ліцейна Демократична Республіка Учнів), брифінг, дебати, тематичні уроки, тренінги, віртуальні й тематичні екскурсії, клубна робота, факультативи, саміт лідерів-старшокласників, круглий стіл, благодійні акції, волонтерська робота)); концепцію освітнього середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок учнів, що містить спеціально розроблені модулі (планування та управління закладом освіти за допомогою системи Єдина школа, матеріально-технічного забезпечення, забезпечення виховного процесу, науково-дослідної та творчої діяльності учнів, структурних підрозділів ліцею, зовнішніх зв'язків, освітнього процесу, інформаційного забезпечення; методичне забезпечення формування в педагогів готовності до виховання лідерських якостей учнів (тренінгові заняття «Сім звичок високоефективних людей», тренінг-сесія «Формування лідерських навичок»; методика стимулювання учнів до лідерства й лідерської поведінки через виховні ситуації (пізнавальні, оцінні, альтернативні)); технології створення ситуації успіху, організації проєктної діяльності); пакет методичних рекомендацій на допомогу педагогам, батькам і громадськості у формуванні лідерських якостей учнів.

Дисертаційне дослідження Єрмак Т. М. містить достатньо вагомий матеріал для практики формування лідерських навичок учнів закладів загальної середньої освіти. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані педагогічними працівниками закладів загальної середньої освіти, позашкільної освіти, у системі післядипломної педагогічної освіти.

Повнота висвітлення основних результатів дослідження в опублікованих працях

Основний зміст і результати дисертаційного дослідження висвітлено в 26 наукових працях (21 одноосібних), а саме: 1 (у співавторстві) – у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core

Collection; 8 (1 у співавторстві) – у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (категорії Б); 2 (1 у співавторстві) – у наукових періодичних виданнях інших держав; 1 – у тематичних наукових збірниках; 2 – методичних посібниках; 12 – матеріалах конференцій та семінарів.

Зміст, обсяг та кількість друкованих праць відповідають вимогам МОН України щодо публікацій основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії і надають авторці право публічного захисту дисертаційного дослідження. У вступі роботи детально виписано особистий внесок здобувача.

Основні результати дослідження впроваджено в освітній процес Комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Спеціалізована школа І–ІІ ступенів – ліцей» № 157 Оболонського району м. Києва» (довідка № 10418-1130 від 22.05.2023), Спеціалізованої школи № 80 м. Києва (довідка № 01-029/88 від 20.05.2023), Школи І–ІІІ ступенів № 245 Оболонського району м. Києва (довідка № 134 від 9.05.2023), Комунальної організації (установа, заклад) «Шосткинський навчально-виховний комплекс: спеціалізована школа І–ІІ ступенів – ліцей Шосткинської міської ради Сумської області» (довідка № 45/01-14 від 26.04.2023), опорного закладу освіти «Миргородський ліцей № 1 імені Панаса Мирного Миргородської міської ради Полтавської області» (довідка № 05-17/490 від 8.05.2023).

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Єрмак Т. М. вважаємо за необхідне виокремити деякі дискусійні положення та висловити певні зауваження:

1. Вважаємо, що завдання дисертаційного дослідження потребують лаконічнішого формулювання. Так, завдання № 4 і № 5 доцільно було б об'єднати.

2. Дисертанткою використано розроблений комплекс діагностичного інструментарію для визначення рівнів сформованості лідерських навичок учнів ЗЗСО. На нашу думку, варто було б детальніше зупинитися на характеристичі обраних методів дослідження.

3. Зміст дисертації значно збагатився, якщо б у підрозділі 3.1. «Аналіз підсумкових результатів педагогічного експерименту» було б висвітлено питання щодо проведення диференційованої роботи з учнями ЗЗСО, які виявили різні рівні сформованості лідерських навичок.

4. Окремі положення висновків до розділів дисертації мають описовий характер й не повною мірою узагальнюють здобуті автором результати дослідження.

5. Враховуючи актуальність проблеми дослідження формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО, а також його наукову новизну та практичне значення, бажано було б за результатами підготовки рукопису дисертації видати монографічне дослідження, яке зробило б доступними цікавий фактологічний матеріал та висновки здобувача наукового ступеня Т. М. Єрмак для широкого кола зацікавлених осіб.

Висловлені зауваження не зменшують наукової і практичної цінності дисертаційної роботи, мають дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження.

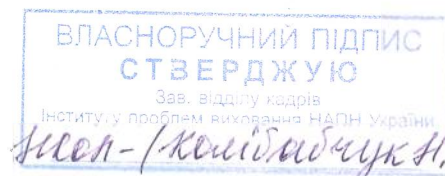
Загальний висновок

Дисертація Єрмак Тетяни Миколаївни «Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти», є самостійним завершеним дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне і практичне значення для педагогічної науки і практики. Вважаємо, що дисертація заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01 2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), постанові Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та

скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 р. № 502 «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», а її автор – Єрмак Тетяна Миколаївна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні наук, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка.

Офіційний опонент:
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
заступник директора з науково-
експериментальної роботи
Інституту проблем виховання
НАПН України

кан Любов КАНШЕВСЬКА

Канішевської Л. В.
Мел- (Канібачук Л. В.)